

**SUD-PSIXOLOGIK EKSPERTIZALAR O‘TKAZISHNING
HUQUQIY VA TASHKILY ASOSLARI**

Elov Ziyodullo Sattorovich

Osiyo xalqaro universiteti dotsenti,

Psixologiya fanlari doktori (DSc)

Annotatsiya: Maqolada bugungi sud tizimining globallashiv jarayonidagi muhim o‘rni va sudga oid psixologik ekspertizaning o‘ziga xos bo‘lgan huquqiy va tashkiliy asoslari yoritilgan bo‘lib, bunda psixologning asosiy amalga oshirishi lozim bo‘lgan jarayonlar yoritib berilgan.

Kalit so‘zlar: sud, psixolog, ekspert, sud jarayoni, dalil, guvoh, jabrlanuvchi, jinoyat, tergov, zo‘ravonlik, ruhiy tazyiq.

**ПРАВОВЫЕ И ОРГАНИЗАЦИОННЫЕ ОСНОВЫ ПРОВЕДЕНИЯ
СУДЕБНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ЭКСПЕРТИЗ**

ЭЛОВ Зиёдулло Сатторович

Доцент Азиатского международного

университета, доктор психологических наук (DSc)

Аннотация: В статье освещена важная роль современной судебной системы в процессе глобализации, конкретные правовые и организационные основы судебно-психологической экспертизы, а также выделены основные процессы, которые должен реализовать психолог.

Ключевые слова: суд, психолог, эксперт, суд, доказательства, свидетель, потерпевший, преступление, расследование, насилие, психологическое угнетение.

**LEGAL AND ORGANIZATIONAL BASIS OF CONDUCTING
FORENSIC PSYCHOLOGICAL EXAMINATIONS**

ELOV Ziyodullo Sattorovich

Asian International University Associate Professor,

Doctor of Psychology (DSc)

Abstract: The important role of today's judicial system in the globalization process and the specific legal and organizational foundations of forensic psychological expertise are highlighted in the article, and the main processes that a psychologist must implement are highlighted.

Key words: court, psychologist, expert, trial, evidence, witness, victim, crime, investigation, violence, psychological oppression.

Sud-psixologik ekspertiza sudning asoslangan ajrimiga yoki tergovchining qaroriga muvofiq tayinlanadi, unda ekspert tekshiruviga tegishli shaxs, uning protsessual mavqei ko‘rsatilib ekspertizaning mazkur turining belgilanishi asoslab,

tanlab olingan ekspertlar, ularning ish joylari va ekspertlar tomonidan hal qilinishi kerak bo'lgan savollar qo'yilgan bo'ladi.

Ekspertiza xulosalari sudning ichki e'tiqodiga muvofiq, muayyan huquqiy asosda baholanadi. Bunda ekspert xulosasining ilmiy asoslanganligi va ishonchliligi aniqlanadi. Mazkur ekspertlar xulosasini sud asoslangan va ishonchli, deb e'tirof qilgan holda, mazkur hujjat bevosita va bilvosita isbotlar (dalillar) manbaiga aylanadi.

Ma'lumki, har qanday jinoiy ishlari bo'yicha, xususan psixologiyada maxsus bilimlarni talab qiluvchi ekspertizani tayinlash uchun umumiy asoslar O'zbekiston Respublikasi JPKning 172-moddasida keltirilgan.

O'zbekiston Respublikasi JPKning 173-moddasining (Ekspertiza tayinlash va o'tkazishning shartligi) 5-bandida ko'rsatilishicha, ekspertizani «jabrlanuvchining, guvohning ruhiy va jismoniy holatini hamda ular ish uchun ahamiyatli bo'lgan holatlarni idrok qilish, esda saqlash va so'roq qilganda ifodalab berish layoqatiga ega ekanliklarini, shuningdek javbrlanuvchining jinoyat protsessi chog'ida o'z huquqlari va qonuniy manfaatlarini mustaqil himoya qila olish layoqatini» aniqlash zarur bo'lganda tayinlash va o'tkazish shart. Shunday qilib, bu yerda nafaqat psixiatriya, balki psixologiyaning ham tadqiqot predmeti bo'lgan psixik hodisalarning keng doirasi ko'zda tutilgan.

Fuqarolik ishlari bo'yicha sud jarayonlarida sud-psixologik ekspertizalar o'tkazish uchun huquqiy asos sud ajrimi hisoblanadi. Demak, ekspertiza maxsus, xususan psixologiya bo'yicha bilimlardan foydalangan holda, aniq tekshiruvlarni o'tkazish zarurati tug'ilganda tayinlanadi. Bu O'zbekiston Respublikasi FPKning 84-moddasida ko'zda tutilgan.

O'zbekiston Respublikasining "Sud ekspertizasi to'g'risida"gi qonunining 3-moddasi "Asosiy tushunchalar"ga ko'ra, sud eksperti tomonidan fan, texnika, san'at yoki hunar sohasidagi maxsus bilimlar asosida sud-ekspert tekshirishlarini o'tkazish va xulosa berishko'zda tutilgan.

Jinoiy ishlar bilan bog'liq bo'lgan jarayonlarda SPE tayinlash uchun, qabul qilinganide

k, og'ir jinoyat sodir etgan sub'ektning individual-psixologik (xarakterologik) o'ziga xos xususiyatlarini, uning turg'un motivasion-ma'noviy hosilalarini o'rganishda, shuningdek kishi tomonidan sodir etilgan jinoyat sabablarini tushunishda qiyinchiliklar tug'ilganida, sodir etilgan harakat uchun tegishli jazo chorasini aniqlab bo'lmaganligi sabab bo'lib xizmat qiladi.

SPening yordami fuqarolik-huquqiy nizolarni hal qilishda ham talab etilishi mumkin. Mazkur hollarda uni tayinlash uchun tomonlarning birining psixologik

jihatlarga tegishli bo'lgan har qanday aniq ma'lumotlar, masalan, bitim tuzilayotgan vaqtda adashish, aldash yoki zo'ravonlik, ruhiy tazyiq ta'sirida bo'lgan sub'ektning intellektual, bilish qobiliyatining pastligi to'g'risidagi ma'lumotlar sabab bo'lishi mumkin.

Shunday qilib, ham jinoiy, ham fuqarolik ishlari jarayonlarida sud psixologik ekspertizani tayinlash uchun sud kompetensiyasiga kiradigan munozarali masalalarning u yoki bu yechimiga tegishli psixologik tushunchalarni, jinoiy ishlar bo'yicha o'tuvchi yoki fuqarolik sud jarayonida ishtirok etuvchi shaxslar psixikasining turli namoyon bo'lish mexanizmlarini psixologik diagnostika qilishni talab etuvchi har qanday aniq ma'lumotlar sabab bo'lishi mumkin.

Huquqshunoslik amaliyoti sohasida "inson omili" tushunchasi yetakchi o'rinni egallar ekan, psixologik bilimlardan foydalanishni davr talabi taqozo etmoqda. Shuni ta'kidlab o'tish joizki, Respublikamizda turli ekspert mutaxassisligi yo'nalishlari bo'yicha davlat tashkilotlari mavjud bo'lib, unda o'z navbatida, huquqiy-normativ xujjatlar ishlab chiqilgan. Achinarlisi shundaki, sud-psixologik ekspertizalar o'tkazish bo'yicha yalpi tizimga ega bo'lgan tashkilot respublikamizda mavjud emas. Mazkur vaziyat ham fuqarolik, ham jinoiy ishlar jarayonlarida sud-psixologik ekspertizalarni o'tkazishda ob'ektiv, malakali, ilmiy tekshiruvlarni olib borish uchun ahamiyatli darajada salbiy ta'sir etib kelmoqda. Ushbu mavjud muammoga qaramasdan, qonun talablari doirasida shuni hisobga olish kerakki, sud-psixologik ekspertizaga jalb qilingan har qanday mutaxassis: birinichdan, ekspert xulosasini berish uchun malakaviy talablarga javob berishi, va ikkinchidan, "Sud ekspertizasi to'g'risida"gi qonunning talablariga rioya qilishi shart. Ekspert-psixolog tomonidan qayt etilgan talablarning bajarilishi uning bergan ekspert xulosasining garovi hisoblanadi.

"Davlat sud-ekspertiza muassasasi yoki boshqa korxonalar, muassasa, tashkilot tomonidan sud ekspertizasini o'tkazish tartibi to'g'risida Namunaviy Nizom"ning 29-bandiga ko'ra, «Ekspert xulosasi uch qismdan: kirish, tekshirish va xulosalardan (yakunlovchi) iborat bo'ladi»¹.

Sud-psixologik ekspertiza xulosasi yozma hujjat bo'lib, unda, protsessual qonunchilikka (JPK va FPK) muvofiq, sud-psixologik ekspertizasini (SPE) amalga oshirishning asoslari va shartlari, ekspert yoki ekspertlar oldida turgan masalalar, ular o'tkazgan tekshiruvlar, shuningdek ekspert xulosalar aks ettiriladi. SPE xulosasi jinoiy yoki fuqarolik ishi bo'yicha isbot (dalil) hisoblanadi.

¹Давлат суд-экспертиза муассаси ёки бошқа корхона, муассаса, ташкилот томонидан суд экспертизасини ўтказиш тартиби тўғрисида Намунавий Низом. www. lex.uz.

Sud psixologik ekspertiza xulosasi ekspertiza o'tkazgan barcha ekspertlar imzolagan bosma ko'inishda tuziladi va u mazkur sud psixologik ekspertiza o'tkazilgan muassasa muhri bilan muhrlanadi. Sud psixologik ekspertiza xulosasini tuzishning umumiy muddati – ekspert tekshirish yakunlangan va ekspert xulosalar chiqarilib (shu jumladan ekspertlar o'rtasidagi kelish-movchilik tufayli ular tomonidan bittadan ko'p xulosa tuzilgan hollarda ham), ta'riflangandan so'ng 10 kundan kechiktiril-masligi lozim. Ekspertiza komissiya tomonidan amalga oshirilganda sud psixologik ekspertiza ekspert xulosasi loyihasini tayyorlash, uning matni bo'yicha ekspert komissiyasining boshqa a'zolari bilan kelishish, shuningdek sud psixologik ekspertiza xulosasini tuzish majburiyati ekspert-ma'ruzachiga yuklatiladi.

Sud psixologik ekspertiza komissiyasini o'tkazayotgan ekspertlar o'rtasida kelishmovchilik yuzaga kelganda boshqalar fikriga qo'shilmagan ekspert alohida xulosa tuzib beradi. Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqqan holda, birinchisi:

1. Umumiy qism

1.1. Xulosaning kirish qismlardan iborat.

1.2. Xulosaning kirish qismi quyidagilarni aks ettiradi:

- sud-psixologik ekspertizani o'tkazish sanasi va joyi;
- sud-psixologik ekspertizani o'tkazish asoslari;
- sud ekspertizasini tayinlagan organ (shaxs) to'g'risida ma'lumotlar;
- ekspertiza o'tkazish topshirilgan sud eksperti (famiyasi, ismi, sharifi, ma'lumoti, ixtisosligi, ish staji, ilmiy darajasi va ilmiy unvoni, egallagan lavozimi) va tashkilot to'g'risida ma'lumotlar;
- O'zbekiston Respublikasi JKsining 238, 240-moddalariga binoan, sud ekspert yolg'on guvohlik berish, surishtiruv yoki dastlabki tergov ma'lumotlarini surishtiruvchi, tergovchi yoki prokurorning ruxsatisiz oshkor qilish, shuningdek ekspertning xulosa berishni rad etishi yoki bu ishdan bo'yin tovlashi uchun jinoiy javobgarlikka tortilishi to'g'risida ogohlantirish;
- ekspert yoki ekspert komissiyasi oldiga qo'yilgan savollar. Ular aniq, sud ajrimida yoki tergov organlarining ekspertiza tayinlash haqidagi qarorida qanday bo'lsa shunday ifodalangan bo'lishi kerak.

Agar savollar noto'g'ri (aniq, qabul qilingan atamalarga muvofiq bo'magan holda va h.k.) ifodalangan bo'lsa, lekin ularning ma'nosi ekspertga tushunarli bo'lsa, ekspert savollarni o'zining maxsus bilimlariga tegishli holda ifodalashi mumkin (biroq savollarning dastlabki ta'rifi, albatta, keltirilgan bo'lishi lozim). Bir necha savol qo'yilgan holda, ekspert ularni qayta turkumlashi, tekshirish maqsadiga muvofiq tartibini ta'minlovchi ketma-ketlikda bayon qilishga haqli.

Ekspert tashabbusiga ko‘ra turkumlangan savollar ham kirish qismidan o‘rin oladi, lekin ekspert tayinlash to‘g‘risidagi sud ajrimida yoki tergov qarorida ko‘rsatilgan savollardan so‘ng keltiriladi;

- Ekspertga sud-psixologik ekspertizani o‘tkazish uchun taqdim etilgan ish materiallari va tibbiy hujjatlar;

- Sud-psixologik ekspertizani o‘tkazishda ishtirok etgan shaxslar to‘g‘risida ma‘lumotlar.

1.3. Agar sud psixologik ekspertiza birinchi marta o‘tkazilayotgan bo‘lmasa, kirish qismida shuningdek ekspertiza qo‘shimcha yoki takroriy ravishda o‘tkazilayotgani qayd etilishi lozim. Mazkur hollarda oldingi ekspertiza (ekspertizalar) to‘g‘risida qisqacha ma‘lumot – qachon, qayerda va kim tomonidan o‘tkazilgani, qanday xulosa (xulosalar) berilganligi, mazkur ekspertizani tayinlash asoslari keltiriladi.

1.4. Agar sud psixologik ekspertizani o‘tkazish davomida ekspert (ekspertlar) tomonidan tekshirish uchun qo‘shimcha materiallar berilishi to‘g‘risida rasmiy iltimosnoma (iltimosnoma) berilgan bo‘lsa, SPE xulosasining kirish qismida mazkur hol va iltimosnomani (iltimosnomalarni) ko‘rib chiqish natijalari aks ettirilishi kerak.

2. Tekshirish qismi

2.1. Tekshirishda tarjimai holga oid usuldan (biografik usul) foydalaniladi.

Unda tug‘ilishdan to tekshirishning mazkur paytgacha o‘tgan hodisalarni aniqlashda xronologik ketma-ketlikka rioya qilish, shuningdek oilada, mehnat qilishda, nikohda, ijtimoiy (shu jumladan kriminal) turmush tarzida o‘ziga xos individuallik ko‘zda tutiladi.

2.2. Tekshirish (“biografik usul”) quyidagilarni aks ettirishi kerak:

- yuridik ahamiyatga ega hodisalardan oldingi davrda ekspertiza qilinuvchining xulqini, shaxsiy o‘ziga xos xususiyatlari va psixik ahvolini bevosita tavsiflovchi jinoiy yoki fuqarolik ishi materiallaridan olingan malumotlar. Ushbu tekshirish birinchi navbatda jabrlanganlar, guvohlar, (da‘vogarlar, javobgarlar) bergan ma‘lumotlariga asoslanadi va ekspertiza qilinuvchi kishining umuman yuzaga kelgan vaziyatni anglash qobiliyati doirasida joyda, vaqt davomida yo‘nalishini (orientirlanishini) aniqlash imkonini beradi;

- tekshirilayotgan kishining erta bolaligi, maktabda o‘qishining boshlanishi, o‘smirlik yoshi, erta yoshlik davri, katta bo‘lgan davridagi hayoti to‘g‘risida asosiy ma‘lumotlar, - tekshirilayotgan kishi psixologiyasini tekshirishning “biografik usulini” shartlab beradi;

- tekshirilayotgan shaxsning qiziqtirayotgan hodisalardan oldingi davrda insonga taalluqli bo'lgan shaxsning o'ziga xos xususiyatlarining (premorbidagi) turg'un xarakterologik xusu-siyatlari;

- yuridik ahamiyatga ega vaziyatda bo'lgan individ to'g'risidagi masalalarni, tekshirilayotgan kishining (psixonevrologik dispan-serda hisobda turgan yoki turmaganligi) ruhiy kasalligi borligi (yo'qligi) to'g'risidagi ma'lumotlarni, hal qilishni tasdiqlovchi yoki rad qiluvchi omillarni hisobga olgan holda asoslab berilishi kerak. Tekshirilayotgan kishida psixik buzilish bo'lgan holda, kasallikning rivojlanish va kechishini aniq va izchillik bilan aks ettirish, umumlashtiruvchi baholash ta'riflarga bormasdan, psixopatologik kechinmalarining o'ziga xos xususiyatlarini qayd qilish zarur. Bunda psixiatrik kasalxonalariga joylashtirish sanalarini keltirish, har bir kasalxonaga yotqizilganda yoki ambulator tartibda shifokor psixiatrlar ko'rigidan o'tgandagi (shu jumladan o'tmishda ambulatoriya yoki shifoxonada qilingan sud-psixiatrik ekspertizalardagi) tashxislarini ko'rsatish, hamda ekspertiza qilinayotgan kishining o'sha davrdagi psixik holatining xarak-teristikasini keltirish zarur;

- tekshirilayotgan kishi to'g'risida (unda biron-bir psixik buzilishlar bilan bog'liq) ma'lumotlar yo'qligida, ijtimoiy muhitda u yoki bu ijtimoiy munosabatlarga kirishgan insonning psixologik o'ziga xos xususiyatlarini diagnostika qilish kerak va bunda uning individual tuzilishini hisobga olish lozim;

- boshdan kechirgan somatik va boshqa kasalliklar (bosh miya jarohlari, alkogol, giyohvand moddalar iste'mol qilishi va h.k.), ularning psixik holatga ko'rsatgan ta'siri;

- mehnat faoliyati to'g'risida nafaqat ish joylari va egallagan lavozimlari, balki imkon bo'lganda mehnat tavsifno-malari, u to'g'risida xizmatdoshlarining fikrlarini keltirish;

- sudlanganlik (agar bo'lsa) to'g'risidagi ma'lumotlarda sodir qilingan huquqbuzarlik to'g'risida qisqacha ma'lumot keltirish kerak, bu, ayniqsa, hozirda sodir qilingan huquqbuzarlik bilan bir turda bo'lganda muhim ahamiyat kasb etadi. Ozodlikdan mahrum qilish joylardan tavsifnomalar, agar bundaylar bo'lsa, keltirish kerak;

- tekshirilayotgan yuridik vaziyat holatini batafil yoritish lozim.

2.3. U yoki bu ma'lumotga tayanilganda, uning manbasini ko'rsatish, jinoiy yoki fuqarolik ishlaridan foydalangan holda esa betlar va jildlarining tartib raqamlari ko'rsatilishi shart.

2.4. Eksperimental-psixologik tekshirish sud psixologik ekspertiza xulosasining markaziy qismi hisoblanadi, unda ekspertiza qilinuvchi kishining

psixik (psixologik) holati, tekshiruv o'tkazish natijasida hosil bo'lgan manzara aniq aks ettirilgan bo'lishi kerak.

Uning tarkibiga quyidagi tarkibiy qismlar kiradi:

- tekshirilayotgan kishi bilan suhbat mazmunining qisqacha tahlili (tekshirish davriga munosabati bilan bog'liq kechinma-larining so'z orqali ifodalangan tahlili);

- tekshirish davomida tekshirilayotgan kishi xulqining tavsifi, bunda aloqaning o'ziga xos xususiyatlarini baholash ham ko'zda tutiladi (muayyan masofani saqlash, qiziqish darajasi, emotsional indifferentligi va h.k.);

- yuridik ahamiyatga ega vaziyatda yo'nalishini aniq bilish (orientirovka), sodir bo'layotgan hodisalarga tanqidiy yondashish, tekshirish maqsadini tushunishdagi emotsional holati;

- ekspertiza qilinayotgan kishi tomonidan yuridik ahamiyatga ega bo'lgan vaziyatning baholanishi.

2.5. Diagnostik (tashxis) metodikalar yordamida eksperimental-psixologik tekshiruv.

- tekshirish qanday maxsus vositalardan (usullar va metodikalar–uslublar) foydalangan holda o'tkazilganligi ko'rsatiladi, bunda metodikaning psixologiyada qabul qilingan to'liq nomlanishi, metodikaning muallifi, agar metodika modifikatsiya qilingan bo'lsa, modifikatsiyaning muallifi yoki ilmiy manbaga havola qilinishi shart (foydalaniladigan metodikalar psixologiyada ma'lum, standart va ishonchli darajasi yuqori bo'lgan bo'lishi lozim). Bular tergovchi va sud tomonidan ekspert tadqiqot metodikalarini to'liq va ilmiylikiga, ularning qo'llanilishi to'g'ri ekanligiga ishonch hosil qilishlari uchun zarur;

- ish jarayonining batafsil tavsifi, bunda bosqichlar, natijalarni qayd qilish usul va vositalari, eksperimental metodikalar qo'llanilishi natijasida olingan ma'lumotlar, olingan natijalarning talqini ko'rsatiladi;

- tekshirilayotgan kishining bilish doirasini baholash;

- tekshirilayotgan kishining xulqiy tuzilishidagi aksentu-atsiya jihatlarning diagnostikasi.

2.6. Ish materiallari va eksperimental-psixologik tekshiruv natijalarining qiyosiy tahlili.

- Psixologik tahlil ham tomonlarning (ish materiallari), ish holatini hisobga olgan holda, bergan guvohlik ma'lumotlari, ham ekspertiza qilinayotgan kishining suhbat davomidagi kechinmalari – “hisobot” vaqtida, yuridik ahamiyatga ega bo'lgan hodisalardan oldin va keyingi davrlarda, individual-psixologik test natijalariga muvofiq tarzda aks etishi (qiyos qilingan holda) kerak;

- Tekshirish natijalari (ish materiallari, shu jumladan tibbiy hujjatlar va eksperimental testlash) tekshirish sub'ekti xulqiga oid o'ziga xos xususiyatlariga mos psixologik jarayonlarning kechishi fenomenologiyasi mezonlariga bo'lgan talablarga mos kelishi lozim.

3. Asoslovchi qism (xulosalar va asoslash)

3.1. Qo'yilgan masalalar bo'yicha tadqiqot natijalarini baholash, xulosalarning asoslanishi va ifodalanishini aks ettiradi.

3.2. Xulosaning asoslovchi (yakuniy) qismi ekspertiza qilinayotgan kishining psixologik holatini baholash, savollarga javoblar va ularning batafsil asoslanishidan iborat.

3.3. Ekspert oldiga qo'yilgan savollardan birontasi ham javobsiz qolmasligi va o'tkazib yuborilishi mumkin emas. Agar ba'zi savollarga ekspert javob berib, boshqalariga javob berish mumkin emasligi to'g'risida ma'lumot berishiga asos mavjud bo'lsa, bu holda yagona xulosa tuzilib, unda ekspert xulosalar bilan bir qatorda, ekspert oldiga qo'yilgan savollarning ba'zilariga javob berish mumkin emasligining sabablari asoslab ko'rsatiladi.

Sud eksperti oldiga qo'yilgan savollarni uning maxsus bilimlari asosida hal qilib bo'lmasligiga, unga taqdim qilingan tekshirish ob'ektlari va materiallar xulosa chiqarish uchun yaroqsiz va yetarli emasligiga, qo'shimcha materiallar yo'qligi yoki fan va sud-ekspert amaliyoti mazkur savollarga javob berish imkonini bermasligiga ishonch hosil qilganda, u xulosa berish imkoni yo'qligi to'g'risida dalolatnoma tuzib, uni sud ekspertizasini tayinlagan organga yo'llaydi.

3.4. Xulosa psixologiya fanidan xabari yo'q bo'lgan sud jarayoni ishtirokchilari yoki tergov organi xodimlari uchun tushunarli tilda yozilgan bo'lishi kerak. Shuning uchun matnda maxsus atamalardan haddan tashqari ko'p foydalanmaslik, alohida hollarda esa maxsus atamalar tushuntirilishi lozim.

3.5. Jinoiy yoki fuqarolik ishi bo'yicha sudlov ishini yuritayotgan sudning yoki tergovning alohida vakolatiga tegishli masalalar bo'yicha ekspert mulohaza va xulosalarga (guvohlar yoki boshqalar ko'rsatmalarining ishonchli-ishonchli emasligi, haqiqiy yoki yolg'onligi va h.k.) yo'l qo'yimasligi zarur.

Qayta ekspertiza tayinlangan holda, uning xulosasida oldingi ekspertiza xulosalari bilan farq bo'lsa, ushbu ekspertizalar xulosalarining tahlilini o'tkazish kerak, uning tarkibida differensial diagnostika elementlari bo'lishi kerak. Shu bilan bir qatorda xulosada ish uchun ahamiyat kasb etuvchi hamda ekspert tashabbusi bilan belgilangan vaziyatlar ko'rsatilgan bo'lishi mumkin.

4. Kompleks sud psixologik-psixiatrik ekspertizalarda ekspert-psixologining roli

4.1. Ekspertlar teng huquqligiga asos soluvchi tamoyil bo'lib hizmat qiladi. Unga ko'ra, psixolog har qanday ekspert singari bir xil protsessual huquq va majburiyatlarga ega, ya'ni masalalarni mohiyatan hal qilishda hech qanday afzalliklardan foydalanmaydi. Ekspertlarning tenghuquqliligi olingan tekshirish natijalari va xulosalarining teng qiymatga egaligini belgilab beradi. Ularning har biri dastlab to'liq hajmda alohida ajratiladi.

4.2. Ekspert-psixologlar bevosita kompleks sud psixologik-psixiatrik ekspertizani o'tkazishga uning tayinlanishi to'g'risi-dagi qaror yoki ajrimni olganlaridan so'ng darhol kirishadilar. Shu vaqtdan boshlab ular ekspertizani o'z vaqtida va sifatli o'tkazilishi uchun javobgar bo'ladilar. Shu jumladan jinoiy tartibda ham – xulosa berishni rad qilish yoki atayin yolg'on xulosa berganlik uchun ma'suldirlar.

4.3. Ekspert-psixolog jinoiy yoki fuqarolik ishi materiallari bilan tanishadi, oldiga qo'yilgan masalalarni aniqlaydi, ularning mohiyatini aniqlashtiradi, tekshirishning pirovard maqsadlari va xususiy vazifalarini belgilab oladi, uning umumiy rejasini, alohida operatsiyalarini bajarish ketma-ketligini belgilaydi. Ularga quyidagilar kiradi:

- tekshirish davrining muayyan bosqichi ekspertiza qilinayotgan kishining psixiatr vakolatiga tegishli psixik holatini kvalifikatsiyalash (baholash) to'g'risidagi ma'lumotlarni o'rganishdan iborat (psixik (organik, endogen, ekzogen va b.) hamda psixik kasallik toifasiga kirmaydigan, mehnatga layoqatsizlik bilan shartlangan kasalliklar). Mazkur hal qiluvchi maqsadlarga erishish nafaqat mustaqil ekspertlik ahamiyatiga ega, balki psixologik tabiatga ega bo'lgan qolgan vazifalarni bajarish uchun haqiqiy asosni tashkil qiladi;

- psixiatr tomonidan aniqlangan psixik kasalliklar bilan bog'liq holatlarni hisobga olgan holda, psixolog ekspert o'zining tekshirishini o'tkazadi. Bunda patopsixologik alomatlar majmui-ni (simtomokompleks) hisobga oladi, ya'ni psixologik tekshirish-dan oldin psixiatrik tekshiruv amalga oshirilishi shart;

- psixolog ekspertining tekshiruv qismida (ish vaziyatlari va guvohlar ko'rsatmalari, ish materiallarini tahlil qilish asosida) psixiatriya ma'lumotlarini hisobga olgan holda hamda jinoiy yoki fuqarolik ishlari jarayonining u yoki bu yuridik jihatdan ahamiyatli bo'lgan vaziyatida turgan ekspertiza qilinuvchi shaxsni eksperimental-psixologik tekshiruvini amalga oshirishi lozim;

- psixolog ekspert tekshirish pozitsiyasini aniqlab, va olingan natijalarga mos ravishda u yoki bu yuridik jihatdan ahamiyatli bo'lgan vaziyatdagi tekshirilayotgan shaxsning emotsional holati (shu jumladan xulq-atvor komponentlari) to'g'risida xulosa chiqaradi.

5. Kompleks sud psixologik-psixiatrik ekspertizalarda psixolog ekspertining xulosasi

5.1. Kompleks sud psixologik-psixiatrik ekspertizada sud psixolog-ekspertining tekshiruv natijalarini rasmiylashti-rish jarayoni quyidagicha tuziladi:

- kirish (kirish qismi), anamnez, jismoniy, nevrologik va psixik holatning tavsifi va ish (jinoiy yoki fuqarolik) materiallarining tahlili psixiatr ekspertlar tomonidan amalga oshiriladi;

- psixolog ekspertning tekshirish qismi psixologlar tomonidan qo'yilgan masalalar kontekstida, maxsus bilimlarni hisobga olgan holda, amalga oshiriladi. Xulosa asosini tashkil qilgan foydalanilgan usullar va ularni qo'llash natijalari to'liq hajmda keltirilgan bo'lishi kerak. Mazkur talabni buzish ekspertiza xulosasining yetarli darajada asoslanmagan deb hisoblash uchun sabab bo'ladi, chunki qonunchilik foydalanilgan materiallar, qo'llanilgan usullar va o'tkazilgan tekshirishlar haqidagi ma'lumotlarning xulosada to'liq aks ettirilishining muhimligini ta'kidlab o'tadi.

5.2. Kompleks ekspertizada ishtirok etayotgan psixolog-ekspert o'zi o'tkazgan tekshiruvlar tavsifi keltirilgan xulosaning qismini (o'zining xulosalari bilan birga) imzolaydi va buning uchun u javobgar hisoblanadi.

6. Ish yuritish va hujjatlarni saqlash

6.1. Ish yuritish va hujjatlarni saqlashni yo'lga qo'yish hujjat sifatidagi materiallarning saqlanishi, shuningdek ular-dan ilmiy va amaliy maqsadlarda foydalanishni ta'minlaydi. Jinoiy va fuqarolik ishlari materiallaridan olingan ko'chirma-lar, sud-psixologik ekspertizalar xulosalari, ekspertizalarni ro'yxatga olish jurnali, sud-tergov organlari bilan xat yozishuvi bo'yicha alohida ish yuritiladi va ular tashkilotda saqlanadi.

6.2. Sud-psixologik ekspertizalarining asl nusxalari tergov va sud organlariga mazkur organlar qarorlari yoki ajrimlari asosida beriladi.

6.3. Yuqorida keltirilgan hollarda ma'lumotlarning berili-shi sud-psixologik ekspert komissiyasini tashkil qilgan muassasa rahbarining yoki uning o'rnini bosuvchi shaxs ruxsati bilan amalga oshiriladi.

6.4. Mazkur hujjatlarni saqlash uchun arxiv yo'q bo'lsa, ekspertizaning 3 yil muddatda saqlanishi lozim bo'lgan hujjat-lari (bayonnomalar, xulosalar) yo'q qilinadi.

Shuni ham ta'kidlab o'tish kerakki, ekspertiza natijalarini baholagandan so'ng sud, ekspert xulosani yetarli darajada aniq yoki to'liq emas deb tan olganda, ekspertni xulosasini tushuntirib berishi uchun so'roqqa chaqirishi mumkin (FPK 86-modda, O'zbekiston Respublikasi JPK 186-modda). Ekspertni so'roq qilishda

ekspert tomonidan xulosaga aniqlik kiritilmagan holda, mazkur ekspert yoki boshqa ekspert psixologiga qo‘shimcha ekspertiza tayinlanishi mumkin. Ekspert xulosasi asoslanmagan bo‘lsa yoki uning to‘g‘riligi shubha tug‘dirgan holda, ekspertizani takroriy o‘tkazish boshqa ekspert yoki ekspertlarga topshiriladi. Ekspertlar o‘tkazgan ekspertizalar hisobini olib borishlari kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Z.S.Elov. SUD-PSIXOLOGIK EKSPERTIZASI TARIXI VA RIVOJLANISH BOSQICHLARI (ilmiy manbalar tahlili asosida). Pedagogik va psixologik tadqiqotlar. 2 (1), 3-8 2024
2. Z.S.Elov. AFFEKT HOLATI VA UNING SUD-PSIXOLOGIK EKSPERTIZASI: <https://doi.org/10.53885/edinres>. Таълим ва инновацион тадқиқотлар (2022 йил № 9) ISSN 2181-1709 (P) 306-311
3. Z.S.Elov. Yuridik psixologiya. Darslik. Buxoro-2023 486b
4. N.T.Tojiyeva, Z.S.Elov., VOYAGA YETMAGANLARGA SUDGA OID PSIXOLOGIK EKSPERTIZASINI O‘TKAZILISHINING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI. Pedagogik va psixologik tadqiqotlar. 2 (1), 9-14 2024
5. Elov, Z. (2023). ДЕВИАНТ ХУЛҚ-АТВОРЛИ ЎСМИРЛАР ОРАСИДА СУИЦИДАЛ АХЛОҚ ТУШУНЧАСИ ВА ИЛМИЙ ТАҲЛИЛЛАР. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu.uz), 40(40).
6. Элов, З. С. (2023). Ўсмир шахсида деликвент ахлоқ–девиант хулқ-атвор шакли сифатида. Та’лим ва innovatsion tadqiqotlar xalqaro ilmiy metodik jurnal.–Buxoro, 6, 376-378.
7. Elov, Z. (2021). Qobiliyatning shaxs psixologiyasidagi o'rni va danning-kryuger effekti. Pedagogik mahorat, 1(5), 143-144.
8. Элов, З. С. (2023). ДЕВИАНТ ХУЛҚ-АТВОРЛИ ЎСМИРЛАР ТОМОНИДАН СОДИР ЭТИЛАЁТГАН НОҚОНУНИЙ ХАТТИ-ҲАРАКАТЛАРНИНГ ПСИХОЛОГИК САБАБЛАРИ: Элов Зиёдулло Сатторович, Бухоро давлат университети, Тарих ва юридик факультети Психология ва социология кафедраси доценти, Психология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD). Образование и инновационные исследования международный научно-методический журнал, (2), 292-296.
9. Elov, Z. S. (2022). Suitsidal xulq motivatsiyasi: nazariya va amaliyot.
10. Элов, З. С. (2017). ПРОФИЛАКТИКА САМОУБИЙСТВ СРЕДИ СОТРУДНИКОВ ОВД. In Психология XXI столетия (pp. 473-477).
11. Sobirovna, S. Y. (2023). Maktabgacha ta’lim yoshidagi bolalarga ekologik tarbiya berish. SAMARALI TA’LIM VA BARQAROR INNOVATSIYALAR, 1(4), 160-166.

VOLUME-2, ISSUE-1

12. Сайфуллаева, Н. Б. (2020). Важные особенности дидактических игр в процессе обучения математике в начальных школах. In ИННОВАЦИОННЫЕ МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ И ВОСПИТАНИЯ (pp. 60-62).
13. Сайфуллаева, Н. Б., & Мурадова, Я. М. (2020). Пути эффективного использования методов обучения математике в начальных классах. In EUROPEAN RESEARCH (pp. 121-123).
14. Oktam's, S. M. (2023). "Methods and Tools of Speech Development of Small Group Children in Preschool Education Organization". *American Journal of Public Diplomacy and International Studies* (2993-2157), 1(9), 104–108.
15. O'ktam qizi Buxoro, S. M. (2022). BOLANING NUTQINI RIVOJLANTIRUVCHI O'YINLAR. *PEDAGOGS jurnali*, 1(1), 484-486.
16. Isomova, F. A. T. Q. (2022). MAKTABGACHA TALIM TASHKILOTLARIDA BOLALARNI MAKTAB TA'LIMIGA TAYYORLASHDA NUTQ O'STIRISH MASHG'ULOTLARINING AHAMIYATI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(1), 947-949.
17. Isomova Farog'at Tojiddin qizi. (2023). THE CONTENT OF THE FORMATION OF SPEECH AND READING COMPETENCES OF PRESCHOOL CHILDREN. *International Multidisciplinary Journal for Research & Development*, 10(11). Retrieved from <https://www.ijmrd.in/index.php/imjrd/article/view/444>.
18. Narziyeva Shahnoza Rustamovna. (2023). DEVELOPING EMPATHY IN STUDENTS. *Oriental Journal of Academic and Multidisciplinary Research*, 1(3), 127-131. <https://inno-world.uz/index.php/ojamr/article/view/76>
19. Narziyeva Shaxnoza Rustamjon qizi. (2023). PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF THE MANIFESTATION OF ADOLESCENT EMPATHY. *American Journal of Public Diplomacy and International Studies* (2993-2157), 1(9), 132–134.
20. Shahnoza Rustamovna, N. (2023). UNDERSTANDING EMPATHY: AN ESSENTIAL COMPONENT OF HUMAN CONNECTION. *American Journal of Public Diplomacy and International Studies* (2993-2157), 1(10), 378–382.
21. Narziyeva, S. (2023). PSYCHOLOGICAL VIEWS ON THE CHOICE OF PROFESSION. *Modern Science and Research*, 2(10), 333-336.